

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในประเทศไทยได้ถือนิยาม "ผู้สูงอายุ" คือผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540, 2540 เล่ม 114 ตอนที่ 55 ก.) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางอายุของประชากรของประเทศไทยทำให้จำนวนและสัดส่วนของประชากรในวัยเด็ก (อายุ 0-14 ปี) ลดลง แต่จำนวนและสัดส่วนของประชากรผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยในปี 2538 มีผู้สูงอายุ 4.8 ล้านคน ในปี 2539 มีผู้สูงอายุ 4.9 ล้านคน ในปี 2540 มีผู้สูงอายุ 5.2 ล้านคน ในปี 2541 มีผู้สูงอายุ 5.3 ล้านคน ในปี 2542 มีผู้สูงอายุ 5.5 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 8.9 ของประชากรทั้งประเทศซึ่งมี 61.2 ล้านคน สำหรับกรุงเทพมหานครในปี 2542 มีผู้สูงอายุคิดเป็นร้อยละ 7.5 ของประชากรทั้งหมดของกรุงเทพมหานคร (กองสถิติสังคม สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2545) และคาดการณ์ว่าสัดส่วนของผู้สูงอายุจะเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 9.8 ในปี 2545 เป็นร้อยละ 10.7 ในปี 2549 (วารสารเศรษฐกิจและสังคม, กันยายน-ธันวาคม 2544 : 7) ซึ่งตามเกณฑ์ของสหประชาชาติได้กำหนดว่าเป็นภาวะประชากรสูงอายุเมื่อประชากรนั้นมีสัดส่วนของประชากรที่มีอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 7 ของประชากรทั้งหมด ดังนั้นประเทศไทยจะเข้าสู่ระยะภาวะประชากรสูงอายุในราวปี พ.ศ.2547-2548 (ร่างแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ พ.ศ.2545-2564 : 11)

ผู้สูงอายุเป็นกลุ่มประชากรที่มีความแตกต่างจากกลุ่มอายุอื่นอย่างชัดเจนทั้งในด้านสุขภาพที่เปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมถอยลง ในด้านเศรษฐกิจผู้สูงอายุสามารถทำงานได้น้อยลง ทำให้มีรายได้ลดลงหรือขาดรายได้ ในขณะที่ค่าใช้จ่ายเพื่อดูแลสุขภาพเพิ่มขึ้นตามอายุที่มากขึ้น ในด้านสังคมเนื่องมาจากภาวะทางสุขภาพและภาวะทางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุทำให้ผู้สูงอายุต้องพึ่งพาคูคนอื่นในด้านการดูแล และด้านค่าใช้จ่ายทั่วไป จากการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาที่ผู้สูงอายุให้ความสำคัญ 3 อันดับแรกคือ ปัญหาสุขภาพ ปัญหาด้านการเงิน และปัญหาด้านผู้ดูแลตามลำดับ (ร่างแผนระยะยาวผู้สูงอายุ, 2545)

ที่อยู่อาศัยเป็นสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นต่อผู้สูงอายุในฐานะหนึ่งในปัจจัยสี่ ผู้สูงอายุเป็นกลุ่มที่อยู่ติดบ้านมากที่สุดเนื่องจากภาวะทางสุขภาพและการที่ไม่ได้ทำงานประจำแล้ว ที่อยู่อาศัยจะมีความสำคัญต่อกลุ่มผู้สูงอายุมากขึ้นตามอายุที่สูงขึ้น สภาพสิ่งแวดล้อมภายในที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมจะสามารถช่วยยืดระยะเวลาในการเกิดภาวะพึ่งพาออกไป ส่งผลดีต่อสุขภาพของผู้สูงอายุ ลดค่าใช้จ่ายในการดูแล และลดปัญหาที่จะเกิดขึ้นระหว่างผู้สูงอายุและผู้ดูแลได้

จากการศึกษาเกี่ยวกับภาวะทางสุขภาพของผู้สูงอายุในประเทศไทยพบว่า ผู้สูงอายุที่ฐานะยากจน ไม่รู้หนังสือ และอาศัยอยู่ในเขตเมืองโดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครมีโอกาสเกิดภาวะทุพพลภาพระยะยาวมากกว่าผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่อื่นทั้งหมด (สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล และคณะ, 2542)

ปัจจุบันผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงอาศัยอยู่กับบุตรหลานและญาติ และยังปรารถนาที่จะอาศัยกับลูกหลานจนวันสุดท้ายของชีวิต ซึ่งความต้องการนี้ทำให้ผู้สูงอายุที่เป็นสมาชิกของครัวเรือนรายได้น้อยในเขตเมืองจำเป็นต้องย้ายเข้าไปอยู่กับครอบครัวซึ่งพยายามเลือกที่อยู่อาศัยใกล้แหล่งงานเพื่อเสียค่าเดินทางให้น้อยที่สุด ในขณะที่ที่อยู่อาศัยที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งงานย่อมมีขนาดที่เล็กและมักมีลักษณะที่ไม่เหมาะสมสำหรับผู้สูงอายุ โดยรูปแบบของที่อยู่อาศัยแบบหนึ่งที่ปรากฏในเขตศูนย์กลางธุรกิจของกรุงเทพมหานครคือที่อยู่อาศัยแบบแฟลต ในที่นี้จะกล่าวถึงที่อยู่อาศัยแบบแฟลตที่รัฐสร้างสำหรับผู้มีรายได้น้อยซึ่งสร้างด้วยมาตรฐานทางกายภาพที่ต่ำสุด ซึ่งนอกจากจะสะท้อนถึงภาวะทางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุและครอบครัวแล้วยังเป็นที่อยู่อาศัยที่มีข้อจำกัดทางกายภาพที่น่าจะเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวและการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ เช่น การขึ้นลงบันได ขนาดของห้องที่คับแคบสำหรับสมาชิกครอบครัวที่อยู่กันหลายคน เป็นต้น

สำหรับงานวิจัยเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุของประเทศไทยซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษา ได้แก่ รายงานการสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย (นภาพร ชโยวรรณ และจอห์น โนเดล, 2539) อ้างถึงใน สุทธิชัย จิตะพันธ์กุลและคณะ, 2544: 2-21) เป็นการศึกษาสถานที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุอย่างกว้างๆ พบว่า ส่วนใหญ่ของผู้สูงอายุพอใจกับที่อยู่ของตน มีร้อยละ 4 เท่านั้นที่ไม่พอใจ โดยสัดส่วนความไม่พอใจของผู้สูงอายุในเขตเมืองสูงกว่าในเขตชนบท การศึกษาของ สุทธิพงษ์ บุญฤทธิ (2538) เรื่องความต้องการที่อยู่อาศัยเมื่อถึงวัยเกษียณอายุของข้าราชการตำรวจในเขตกรุงเทพมหานคร การศึกษาของบัญญัติ บุณณสิงห์ (2539) เรื่องความต้องการที่อยู่อาศัยในวัยสูงอายุของพนักงานในบริษัทชั้นนำในกรุงเทพมหานคร และการศึกษาของวรวรรณ นิตบงกช (2541) เรื่องความต้องการที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในเขตคลองเตย ซึ่งงานวิจัยที่กล่าวถึงในข้างต้นเป็นการศึกษาถึงความพึงพอใจและความต้องการที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุ แต่ยังคงขาดการศึกษาสภาพทางกายภาพการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุในที่อยู่อาศัย เช่น การจัดระเบียบภายในห้องที่อยู่อาศัย การจัดสถานที่นอน ที่รับประทานอาหาร การจัดในห้องส้วม ชนิดของที่นั่งนอน ชนิดของส้วม เป็นต้น ซึ่งเหล่านี้น่าจะเป็นอุปสรรคตามวัยที่สูงขึ้นของผู้สูงอายุ และนอกจากนี้สำหรับในประเทศไทยได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้คำแนะนำในด้านที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุ ซึ่งปรากฏเป็นส่วนหนึ่งในหัวข้อหลักที่ไม่ใช่การศึกษาโดยตรงเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงไว้ในการศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในบทที่ 2

แฟลตเคหะชุมชนดินแดง 1 และ 2 เป็นแฟลตที่รัฐสร้างสำหรับผู้มีรายได้น้อยในกรุงเทพมหานครซึ่งตามมติของคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ.2543 เห็นชอบผังแม่บทการพัฒนาพื้นที่และฟื้นฟูเมืองชุมชนดินแดง โดยมีนโยบายให้ผู้ที่อยู่อาศัยเดิมมีสิทธิในการย้ายเข้าไปอยู่ในโครงการใหม่ ซึ่งในครัวเรือนของผู้อยู่อาศัยเดิมนั้นส่วนหนึ่งเป็นผู้สูงอายุ และบางส่วนกำลังกลายเป็นผู้สูงอายุในอีกไม่กี่ปีข้างหน้าเมื่อโครงการฯ แล้วเสร็จ การพัฒนาครั้งนี้ส่งผลกระทบต่อผู้สูงอายุเนื่องจากภาวะทางสุขภาพทำให้ความสามารถในการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมได้ลดลง ประกอบกับลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้สูงอายุแตกต่างจากกลุ่มอายุอื่น ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาสภาพการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ ว่าที่อยู่อาศัยมีสภาพเช่นไร ผู้สูงอายุมีกิจกรรมและการใช้พื้นที่อย่างไร มี Pattern ที่ชัดเจนเป็นนัยสำคัญหรือไม่ สภาพทางกายภาพของที่อยู่อาศัยแบบแฟลตเป็นปัญหาต่อการเคลื่อนไหวหรือดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุหรือไม่อย่างไร เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาที่อยู่อาศัยในโครงการฯ ที่จะเกิดขึ้นให้สอดคล้องกับนโยบายด้านที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุที่ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อมที่สะดวกและปลอดภัยซึ่งปรากฏอยู่ในสาระสำคัญของนโยบายและมาตรการสำหรับผู้สูงอายุระยะยาว พ.ศ. 2535-2554 (สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล และคณะ, 2544: 9-38)

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาสภาพการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุในที่อยู่อาศัยแบบแฟลตเคหะชุมชนดินแดง 1 และ 2 กรุงเทพมหานคร โดยมีรายละเอียดของวัตถุประสงค์ดังนี้

1. ศึกษาลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และสุขภาพ ของผู้สูงอายุ
2. ศึกษากิจกรรมและการใช้พื้นที่ของผู้สูงอายุ ได้แก่ ประเภทของกิจกรรม พื้นที่ที่ใช้ประกอบกิจกรรม ความถี่ในการใช้พื้นที่ ช่วงเวลาที่ใช้พื้นที่
3. ศึกษาสภาพการใช้สอยในที่อยู่อาศัย ได้แก่ ตำแหน่งของกิจกรรม เครื่องเรือนและอุปกรณ์ ลักษณะการจัดพื้นที่ การปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงสภาพที่อยู่อาศัยเพื่อผู้สูงอายุ และสภาพที่เป็นอุปสรรคหรือปัญหาต่อการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุ
4. ศึกษาความคิดเห็นทั่วไปของผู้สูงอายุที่มีต่อสภาพที่อยู่อาศัยของตน

ขอบเขตของการศึกษา

1. ขอบเขตด้านกลุ่มประชากร ทำการศึกษาเฉพาะผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป ซึ่งเป็นสมาชิกของครัวเรือนที่อาศัยอยู่จริงในแฟลตเคหะชุมชนดินแดง 1 และดินแดง 2 โดยใช้ข้อมูลเบื้องต้นด้านที่อยู่ของของกลุ่มประชากรที่ได้จากการสำรวจในโครงการสำรวจวิจัยและปฏิบัติงานสังคมในชุมชนโครงการฟื้นฟูเมืองชุมชนดินแดง ของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จำนวน 712 คน โดยศึกษาสภาพการอยู่อาศัยผู้สูงอายุ 1 คน / ครัวเรือน

2. ขอบเขตด้านพื้นที่

2.1 เคหะชุมชนดินแดง 1 ได้แก่ พื้นที่ชุมชนซึ่งเป็นที่ตั้งของอาคารแฟลต 1-32 และพื้นที่ภายในอาคารแฟลต 1-32 รวม 26 อาคาร จำนวนหน่วยพักอาศัย 1,456 หน่วย (ยกเว้นอาคารแฟลต 15-20 ซึ่งกำลังจะมีการรื้อย้ายในปี พ.ศ.2546)

2.2 เคหะชุมชนดินแดง 2 ได้แก่ พื้นที่ชุมชนซึ่งเป็นที่ตั้งของอาคารแฟลต 33-64 และพื้นที่ภายในอาคารแฟลต 33-64 (ยกเว้นอาคารแฟลต 57-64 ซึ่งกำลังจะมีการรื้อย้ายในปี พ.ศ. 2546) และอาคารแฟลต ซ1-ซ11 รวม 35 อาคาร จำนวนหน่วยพักอาศัย 4,266 หน่วย

2.3 สนามกีฬาไทย-ญี่ปุ่น และสนามกีฬาเวสตัน

3. การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาสภาพการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุในที่อยู่อาศัยแบบแฟลต เคหะชุมชนดินแดง 1 และ 2

4. ตัวแปร ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คือ

4.1 ตัวแปรด้านเศรษฐกิจ สังคม และสุขภาพของผู้สูงอายุ

4.2 ตัวแปรด้านรูปแบบการอยู่อาศัยในปัจจุบัน ได้แก่ จำนวนสมาชิก รูปแบบการอยู่อาศัย ระยะเวลาการอยู่อาศัย ลักษณะการเช่า เป็นต้น

4.3 ตัวแปรด้านการอยู่อาศัยในอนาคต ได้แก่ ความต้องการหรือไม่ต้องการเช่า อยู่ในโครงการฟื้นฟูเมืองฯ รูปแบบของการอยู่อาศัย เป็นต้น

4.4 ตัวแปรด้านกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ได้แก่ กิจกรรมขั้นพื้นฐานของชีวิต กิจกรรมช่วยเหลือครอบครัว และกิจกรรมพักผ่อนใช้เวลาว่าง

4.5 ตัวแปรด้านสภาพการใช้สอยพื้นที่ ซึ่งแบ่งออกเป็น พื้นที่ภายในห้องพักอาศัย พื้นที่ส่วนกลางของอาคารที่อยู่อาศัย และพื้นที่ภายในชุมชน ตัวแปรที่ศึกษา ได้แก่

4.4.1 ตำแหน่งของกิจกรรม

4.4.2 ประเภทของเครื่องเรือนและอุปกรณ์ ได้แก่ เครื่องเรือนและอุปกรณ์เครื่องใช้ในครัวเรือนสำหรับกิจกรรมที่เกิดในห้องพักอาศัย รวมไปถึงการเพิ่มหรือเปลี่ยนเครื่องเรือนและอุปกรณ์เพื่อผู้สูงอายุ

4.4.3 ลักษณะการจัดเครื่องเรือนในที่อยู่อาศัย

4.4.4 สภาพปัญหาในการใช้สอยพื้นที่

4.6 ตัวแปรด้านความคิดเห็นเกี่ยวกับลักษณะทางเข้าห้อง ความคิดเห็นเกี่ยวกับพื้นที่ส่วนกลางของอาคาร และความคิดเห็นต่อพื้นที่ส่วนกลางของชุมชน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

จากการศึกษาในครั้งนี้คาดว่าจะทำให้ทราบถึง กิจกรรมการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ ลักษณะการใช้สอยพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย ปัญหาในที่อยู่อาศัยซึ่งเป็นอุปสรรคในการเคลื่อนไหว หรือดำเนินชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุ ตลอดจนการแก้ปัญหาหรือการปรับตัวของผู้สูงอายุซึ่ง อาศัยอยู่ในที่อยู่แบบแฟลต ซึ่งสามารถใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนาลักษณะทางกายภาพของที่อยู่ อาศัยแบบแฟลตที่มีผู้สูงอายุเข้าไปอยู่อาศัยได้

คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในงานวิจัย

ผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป

การเกษียณอายุ หมายถึง การออกจากตำแหน่งทางสังคมหรือหน้าที่การงานตามอายุ เพราะเหตุอายุครบกำหนดตามที่หน่วยงานนั้นๆ กำหนดไว้ เช่น ราชการไทย กำหนดให้ ข้าราชการกำหนดเกษียณอายุเมื่ออายุครบ 60 ปี

ทุพพลภาพ หมายถึง ความจำกัดหรือการสูญเสียความสามารถในการประกอบกิจการ ต่างๆ ที่ควรจะได้เป็นปกติ เช่น แขนขาอ่อนแรง ความจำผิดปกติ สายตาคิดปกติ เป็นต้น

พิการ หมายถึง ความผิดปกติหรือความบกพร่องทางร่างกาย ทางสติปัญญาหรือทาง จิตใจ ตามประเภทที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวงสาธารณสุข แบ่งประเภทความพิการไว้ 5 ประเภท คือ พิการทางการมองเห็น พิการทางการได้ยินหรือสื่อความหมาย พิการทางการเคลื่อนไหว พิการทางจิตใจหรือทางพฤติกรรม และพิการทางสติปัญญาหรือการเรียนรู้

ที่อยู่อาศัย หมายถึง อาคารที่ปลูกสร้างขึ้นเพื่อการอยู่อาศัย มีหลายประเภท เช่น บ้านเดี่ยว บ้านแฝด ทาวน์เฮาส์ อาคารชุด เป็นต้น

การอยู่อาศัย หมายถึง การประกอบกิจกรรมในชีวิตประจำวันในพื้นที่หรืออาคารที่สร้าง ขึ้นเพื่อรองรับกิจกรรมนั้น

รูปแบบการอยู่อาศัย หมายถึง รูปแบบการประกอบกิจกรรมในชีวิตประจำวันร่วมกัน ของบุคคลในครัวเรือนเดียวกัน

แฟลต หมายถึง ที่อยู่อาศัยที่สร้างขึ้นในแนวสูง แต่ละชั้นแบ่งเป็นห้องเพื่อการอยู่อาศัย มีทั้งเป็นสวัสดิการให้เช่า และซื้อในรูปแบบอาคารชุด จัดทำโดยภาครัฐหรือเอกชน

อาคารชุด หมายถึง อาคารที่มีความหนาแน่น บุคคลผู้เป็นเจ้าของสามารถแบ่ง กรรมสิทธิ์การครอบครองออกเป็นส่วนๆ โดยแต่ละส่วนประกอบด้วยกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินบุคคล และกรรมสิทธิ์ร่วมในทรัพย์สินส่วนกลาง